

Katrin Aava: „Eesti haridustekstides on selgelt märgatav liberaalse diskursuse nõrgenemine ja konservatiivse tugevnemine.”

Liberaalsus tekitab konservatiivsust

Katrin Aava

Tallinna ülikooli lektor

Eesti, Soome ja Sloveenia haridustekstide võrdlev diskursuseanalüüs näitab, et nendes maades on hariduses hakatud lähtuma senisest konservatiivsematest väärtushoiakutest.

Diskursus, keelekasutus ja kommunikatsioon mängivad olulist rolli ideoloogia taastootmisprotsessis. Teun van Dijk järgi (2005) väljendub või jõustub ideoloogia sümbolite, rituaalide, diskursuste või muude sotsiaalsete ja kultuuriliste praktikate kaudu. Ideoloogia kontrollib grupi arvamusi, hoiakuid ja teadmist, sest grupile eriomane teadmine võib väga hästi olla seotud grupi huvide või muude omadustega ning olla kaasatud konkurentsi, võitlusse või domineerimisse. Ideoloogia on üldiste sotsiaalsete uskumuste kogum, mis on grupi uskumuste aluseks.

Kool ja haridussüsteem tervikuna kuuluvad kõige keerukamate ja tõhusamate ideoloogiliste institutsioonide hulka juba sel põhjusel, et nad hõlmavad

ühiskonna peaaegu kõiki liikmeid intensiivselt ja iga päev, vahel isegi kauem kui 20 aastat. Nii toimib haridussüsteem ühiskonnas domineerivate ideede ning ideoloogiate taastootmise põhivahendina (van Dijk 2005). Seetõttu on oluliste haridustekstide, nagu õppekava ning haridusseadustik, puhul oluline teada, millistest ideoloogilistest veendumustest need on kantud ning milliseid ideoloogilisi uskumusi taastoodavad.

Kuna ideoloogiaid ei väljendata haridustekstides otsesõnu, tuleb minna gruppide ja institutsioonide sotsiaalsest makromaaailmast mikrotasandile ehk tasandile, kus sotsiaalsed agendid sotsiaalsetes situatsioonides ideoloogiaid toodavad, ning uurida diskursusi (van Dijk 2005). Norman Fairclough' (2005)

hinnangul diskursused „lihtsustavad” või „tõlgivad” majandus- ning poliitikasuhteid. Sellest johtuvalt on haridustekstid kesksed tekstid hindamaks domineerivate ideoloogiate taastootmist kogu ühiskonnas.

Siinses artiklis uuritakse ühiskonnas domineerivaid ideoloogiaid haridustekstides esinevate diskursuste kaudu. Kasutatud on sõnaanalüüsi, hindamaks haridustekstides domineerivaid diskursusi. Ühes ja samas haridustekstis on leitud märke eri diskursustest, sest ühiskonna huvigrupid, kes tekstide tootmises osalevad, võistlevad samas oma ideoloogia kehtestamise eest.

Leksikaalne analüüs on van Dijk (2005) hinnangul kõige enesestmõistetavam (ja ikka veel viljakas) diskursuse

ja ideoloogilisuse analüüsimise komponent. Seetõttu on artiklis lähtutud eeldusest, et ideoloogiliste muutustega peavad kaasnema muutused ka keelekasutuses ning sõnavaras.

Käsitluses on lähtutud eeldusest, et liberalism, konservatism ning sotsialism on kolm prevaleerivat poliitilist ideoloogiat Euroopas, kuna Euroopas on esindatud eelkõige kolm tüüpi poliitilisi parteisid: liberaalsed (uusliberaalsed), konservatiivsed (uuskonservatiivsed) ning sotsialistlikud (sotsiaaldemokraatlikud, kolmas tee).

Eesti, Soome ja Sloveenia haridustekstide diskursuseanalüüs

Alljärgnevalt on võrreldud Soome, Eesti ning Sloveenia haridustekste: kehtivad õppekavasid ning haridusseadusi. Eesti ja Soome haridustekste on huvitav uurida, kuna need riigid on kultuuriliselt ning geograafiliselt lähedased, tegemist on soomeugri keeleruumiga. Samuti on oluline, et iseseisvumise järel on Eestil tihedad hariduskontaktid just eduka Soomega. Samas on Eesti ja Sloveenia ajalugu sarnasem, mõlemad riigid taas iseseisvusid 1991. aastal, kuulunud eelnevalt Nõukogude Liidu mõjusfääri. Huvitav on ka asjaolu, et Sloveenia ühines Euroopa Liiduga samal ajal kui Eesti. Uuring võimaldab hinnata Eesti haridusdiskursust ülieduka Soome ning kiire arenguga Sloveeniaga.

Analüüsis otsitakse vastust küsimusele, kuivõrd on nimetatud kolme maa haridustekstides esindatud sotsiaaldemokraatlik, liberaalne ning konservatiivne ideoloogia ning milliseid sarnasusi ja erinevusi võib nendes ühiskondades täheldada. Samuti otsitakse vastust küsimusele, kuidas diskursused on aja jooksul muutunud. Tulemusi on võrreldud sotsiaalteadlaste ning haridusdiskursuse analüüsijate järeldustega, eelkõige sotsiokultuuriliste muutuste ja diskursiivsete muutuste suhte analüüsi suuna peaesindaja Norman Fairclough' seisukohtadega.

Töös kasutatud metoodika

1. Programmi *Wordsmith Tools* sisestati eraldi Eesti, Soome ja Sloveenia laste- ja üldhariduskoolide kehtivate õppekavade ning haridusseaduste tekstid.

2. Töörühm (haridussotsioloogid Slavko Gaber, Klemen Slabina, Veronika Tasner) valis esmalt märksõnad teoreetilise kirjanduse põhjal (Kymlicka 2002; Waldron 1993; Nisbet 1978). Märksõnad tõlgiti kolme keelde ning kontrolliti nende konteksti. Programm võimaldab sisestada haridustekstidesse sõnatüved. Töögrupp (Katrín Aava, Anne Lindström, Pille Riismaa, Klemen Slabina) jättis analüüsist välja sõnad, mis enamikul juhtudel ei esinenud ideoloogiliselt tähenduslikus kontekstis, samuti sõnad, mille tüvi ei eristunud teiste sõnade tüvedest.

3. Esinenud sõnade arv jagati vasta-va maa õppekavades või haridusseadustes olnud sõnade arvuga ning saadi nii konkreetse sõna osakaal kogu tekstis.

4. Kuna sotsiaaldemokraatliku ideoloogia sõnu oli kõige vähem, nimelt 15, eraldati igast grupist 15 sagedamini esinevat. Nii moodustusi võrdse suurusega sõnagrupid. Ühtlasi võimaldas see vabaneda ballastist, nt konservatiivses plokis jäid Eesti puhul välja sõna „Sloveenia” ja vastupidi.

5. Seejärel liideti 15 sõna kogusumma ning jagati see õppekavades ja haridusseadustes olnud sõnade arvuga. Seega väljendab tulemus ideoloogiliselt markeritud sõna osakaalu kogu tekstis. Esimese 15 sõna arv on jagatud kogu tekstis esinenud sõnade arvuga, et saada võrreldavad tulemused.

Programm *Wordsmith Tools* võimaldas sisestada sõnatüvesid, siinkohal on lugemise hõlbustamiseks esitatud mitte tüved, vaid sõnavormid viisil, et väljenduks nende ideoloogiline tähendus.

Sotsiaaldemokraatlikku ideoloogiat väljendatakse diskursusega, kus esineb järgmisi sõnu: *töötaja, teenindama, hool, erivajadus, koostöö, sotsiaal-, olukord, konflikt, partner, kohanema, heaolu, konsensus, läbirääkimised, solidaarsus, ametiühingud*.

Liberaalset ideoloogiat väljendatakse diskursusega, kus esineb sõnu *õigused, standardid, kodanik, loov, valik, privaat, väärikus, võrrekeel, individuaalne, mitmekesisus, erinevus, võõras, alternatiiv, avatus, sallivus, elustiil, talent, elusfäär, võimekus, kaubandus, paindlikkus*.

Konservatiivset ideoloogiat saab iseloomustada diskursusega, kus võib lei-

da järgmisi sõnu või sõnatüvesid: *eesti, vene, soome, Roots, Sloveenia, rahvas, rahvus, pere, kodu, rahva, etno, eetika, traditsioon, religioon (ka usk ning uskumus), ema, autoriteet, lojaalsus, sanktsioonid, karistus*.

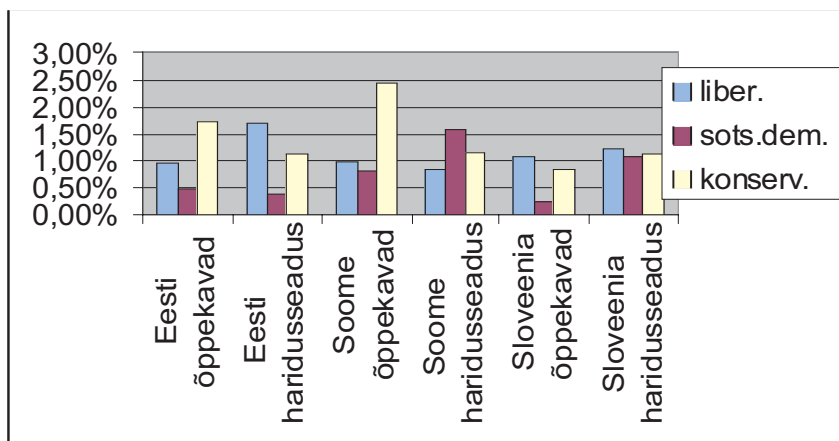
Haridustekstide võrdluse tulemused

Tulemuste võrdlemine maade kaupa näitab, et õppekavade vahel joonistuvad välja suuremad erinevused kui haridusseadustes (vt joonis 1 pöördel). Eesti ning Soome õppekava on valitud ideoloogiliste märksõnade võrdluses lähedasemad, suurimad erinevused on Soome ning Sloveenia õppekavade vahel, haridusseadusi võrreldes erinevad Eesti tekstid oluliselt Soome ja Sloveenia tekstidest.

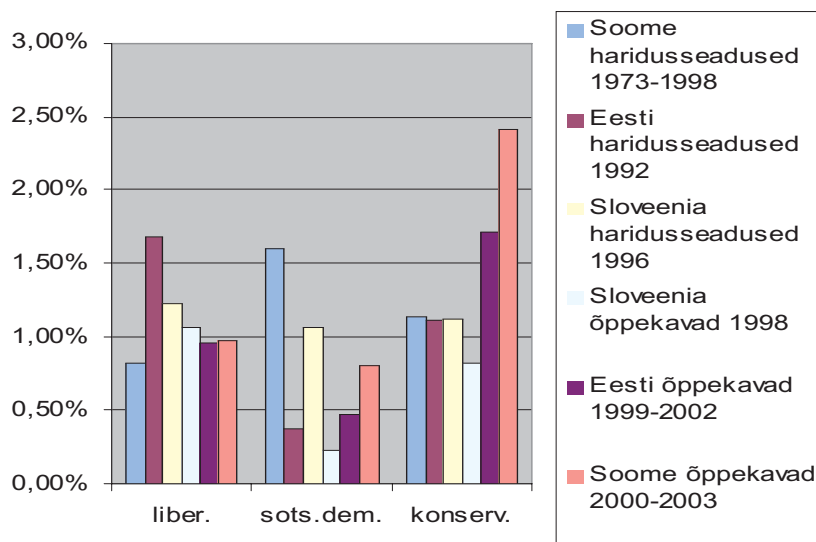
Soome haridusseaduses, mis on kõige vanem tekst, on sotsiaaldemokraatlik diskursus kõige rohkem esindatud. Kolme maa haridustekste võrreldes (vt joonis 1 pöördel) tuleb esile, et Eesti ja Sloveenia haridustekste iseloomustab tugev liberaalse diskursuse osakaal. Soome haridustekstides tõusevad Eesti ning Sloveeniaga võrreldes esile pigem sotsiaaldemokraatlik, aga ka konservatiivne diskursus. Nt Soome õppekava eristub sellegi poolest, et sõnu *usk*, aga ka *uskumus, religioon* esineb Eesti õppekavas 0,01%; Sloveenia õppekavas 0,11% ning Soomes 0,44%. Soome haridusseadustes on need sõnad samuti rohkem esindatud, nimelt 0,43%.

Oluliseks kujunes ka, kui palju räägiti oma maast, keelest ning kultuurist: Eesti õppekavades 0,65% ning seaduses 0,78%, Soome õppekavades 0,73% ning seaduses ainult 0,10%, Sloveenia haridusseadustikus 0,38% ning seaduses 0,49%.

Kui jälgida diskursuste muutumist ajas (vt joonis 2 pöördel), siis varasemates tekstides (näiteks Soome ning Sloveenia haridusseaduses) on sotsiaaldemokraatliku ideoloogia märksõnu rohkem kui hilisemates haridustekstides. Soome haridusseadused on kõige vanemad tekstid ning seal domineerib veel tugevalt sotsiaaldemokraatlik diskursus. Sotsiaaldemokraatlik diskursus on ühtlasi kõige vastuolulisem. Nii Soome kui ka Sloveenia haridustekstides on sot-

Joonis 1. Haridustekstide võrdlus maade kaupa. Esitatud on ühe ideoloogilise märksõna osakaal tekstis.

Joonis 2. Kolme maa haridustekstide liberaalsete, sotsiaaldemokraatlike ning konservatiivsete märksõnade esinemissageduse võrdlus tekstide valmimise järjekorras (aluseks on varaseima teksti ilmumise aasta).

siaaldemokraatlik diskursus nõrgeneb, aga Eesti tekstides mitte. Sloveenia haridustekstides on muutus väga drastiline: 1996. aastal valminud õppekavade ning 1998. aastal valminud õppekavade (üldosa valmis juba 1995. a) erinevus on suur.

Kui üldistada tulemusi ajalises dimensioonis, siis liberaalne diskursus on nõrgenemas ning konservatiivne tugevemas (vt joonis 2). Liberaalne diskursus nõrgeneb selgelt Eesti ning ka Sloveenia haridustekstides. Hilisemates tekstides, nagu Eesti ning Soome õppekavad, on esile tõusnud konservatiivne diskursus. Diskursused mängivad võt-

merolli jätkuvalt globaliseerumas maailmas, konstrueerides ning legitimeerides postheaoluühiskondade poliitikat.

Haridus majanduslike ja poliitiliste huvigruppide mõjusfääris

Muutused, mis leidsid aset 1990. aastate hariduspoliitikas, olid tihedalt seotud jõuliste ideoloogiliste suunamuutustega rahvusvahelises keskkonnas. Seega on Eesti, Soome ning Sloveenia haridustekstide analüüsimisel oluline neid ideoloogilisi muutusi ka jälgida ning võrrelda ja kontrollida tulemusi sotsiaal-

teadlaste ning diskursuseuurijate seisukohtadega.

Töös analüüsitud tekstide põhjal võib märgata sotsiaaldemokraatliku diskursuse nõrgenemist. Samas olid just solidaarsuse, sotsiaalse õigluse ning võrduse ideed olnud aluseks lääne heaoluühiskonnale, mis arenes Teise maailmasõja järel Keynesi ideede kohaselt. Selline heaoluühiskonna elumudel, mis tagas kodanikele sotsiaalhoolekande teenused, tasuta hariduse, stabiilse pensioni, kestis 1980. aastate majanduskriisini (Giddens 1998).

Nendest ideedest kantud sotsiaaldemokraatliku ideoloogia mõjuga võib seletada Soome haridusseaduste (lasteade haridusseadus lausa 1973. aastast) teistest tekstidest oluliselt tugevamat sotsiaaldemokraatlikku diskursust. Sloveenia õppekavas ning eelkõige Eesti haridustekstides on see kõige vähem esindatud diskursus, kuna Sloveenia ning Eesti ei kuulunud Teise maailmasõja järgse lääne demokraatliku heaoluühiskonna ideoloogilisse mõjusfääri.

Sotsiaaldemokraatlik diskursus on aga Soome haridustekstides ning hilisemates õppekavades nõrgenenud ning esile on tõusnud liberaalne, eriti aga konservatiivne diskursus. Soome uurijad (Kivirauma jt 2003) märgivad, et konservatiivsusele eelnes uusliberaalne poliitika, mille surve all tehti ka hariduspoliitikas vabaturumajandusele iseloomulikke järeleandmisi, lähtudes võistluse, kliendi valikuvabaduse, sponsorluse ideedest ning vähendades riiklikku sekumist. Seetõttu on toimunud diskursiivne muutus kodanikuühiskonnast individualismi suunas. Arvestades globaalset konkurentsi ning seades eesmärgiks majandusedukuse ning efektiivsuse, oodatakse ka haridusasutuselt konkurentsivõimelist haridust ning eelkõige tipposkusi. Kui sotsiaaldemokraatliku ideoloogia põhimõtetest lähtuv traditsiooniline ühtluskool haris kodanikke modernse ühiskonna kollektiivsetest väärtustest lähtudes, siis postmodernne individid arendab oma individuaalseid võimeid.

Analüüsis oluliselt jõulisemalt esindatud liberaalne diskursus on võtnud teoreetikute hinnangul uusliberaalse kuju. N. Fairclough' (1999) arvates muutub

globaalse kapitalismi tingimustes senisest rohkem domineerivaks majandust kontrollivate mõjuvõimsate huvigruppide uusliberaalne ideoloogia.

Uusliberaalne retoorika räägib maailma maalsest efektiivsusest, kiirest majanduskasvust ning innovatsioonist, lubades kiiresti suurenevat heaolu neile, kes soovivad kõvasti tööd teha ning olemasolevaid võimalusi kasutada. Uusliberaalne ideoloogia rakendab hariduse ärihuvide teenistusse, mis väljendub näiteks selles, et hariduse puhul on võetud kasutusele ärimaailmast pärit turundus- ja rahastamisprintsipiidid. Seda põhjustab ühelt poolt asjaolu, et finantsmajanduse areng on olnud kiirem suhteliselt konservatiivsest haridusest ning surunud peale oma reeglid. Ka globaalse hariduspoliitika kujundajad on suuresti rahvusvahelised majandusorganisatsioonid (Giroux 2004).

Eesti ja Sloveenia üleminekuühiskondadena sattusid omariiklust üles ehitama hakates liberaalse ideoloogia jõulise mõjusfääri. Kommunistliku režiimi kokkukukkumine võimendas liberaalset argumenti, mille kohaselt majanduse riiklik reguleerimine toob kaasa majandusliku stagnatsiooni (Miliband 2005). Sellega võib põhjendada Eesti ja Sloveenia õppekavade oluliselt jõulisemat liberaalset diskursust võrreldes sotsiaaldemokraatliku diskursusega. Uusliberaalne hariduspoliitika väljendus de-tsentraliseerimise, dereguleerimise, turumajanduse, suureneva valikuvabaduse retoorikas, õpetajast hakati rääkima kui teenusepakkujast, klienditeenindajast. Eestis avaldus see ka nn pearaha süsteemi kaudu, mis sundis haridusasutusi äriühingutena võistleva nii õpilaste kui ka paremate majandamistingimuste eest.

Kolme maa haridustekstides on aja jooksul suurenenud konservatiivse ideoloogia osakaal, eriti märkimisväärne on see olnud Soome ja Eesti õppekava puhul, mis on ka kõige hilisemad tekstid. Sama suundumust täheldavad kriitilise diskursuseanalüüsi autorid (Fairclough 1992; van Dijk 2005), kelle hinnangul oli 1990. aastate lõpul tugev uusliberaalne ideoloogia mõju (antud töös näitavad seda Eesti ning Sloveenia haridustekstid), aga uuel sajandil võib rääkida konservatiivse ideoloogia tugevnemisest

(tendentsi tõestavad Eesti ning Soome õppekavad).

Liberaalse ja konservatiivse ideoloogia seostele on tähelepanu pööranud hulk autoreid, osutades asjaolule, et uuemad konservatiivsemad hoiakud on paljuski mõjutatud liberaalsetest väärtustest. Giddens (1998) defineerib uus-konservatismi ehk thacherismi järgmiselt: see väärtustab „õhukest” riiki, turufundamentalismi ja traditsioonilist rahvuslust, ei pea probleemiks ebavõrdsust ühiskonnas ega madalat ökoloogilist teadlikkust.

Konservatiivse ideoloogia esiletõusu- le osutab ka U. Beck (2005). Tema hinnangul on nüüdisaegne euroopastumise mudel toonud meid paradoksaalsesse olukorda: euroopastunud turg ning ka ühiskondade areng ise tingivad uus-rahvusluse esiletõusu. Kui 1990. aastate poliitiline võiduvalem oli uusliberaalne majanduspoliitika ning autoritaarne sise- poliitika (võõraste sissetuleku piiramine), siis uus võiduvalem võib olla autori- taarne sisepoliitika kombineeritud uus-rahvusliku majandus- ja sotsiaalpoliitika- kaga. Mis tähendab Becki sõnul seda, et kaitstakse oma maa töötajate kõrge- maid palku Euroopa Liidu vaesemate töötajate eest, kusjuures ka sotsiaal- demokraatlikud parteid ei jää ses küsi- muses immuunseks. Seega võib ühe võimalusena järeldada, et uusliberaalne ideoloogia on toonud kaasa ka konser- vatiivsete väärtuste tõusu.

Võitlus vähenevate ressursside pä- rast ning sõjategevuse elavnemine 21. sajandi alguses võib uusliberaalse ning konservatiivse ideoloogia tugevnemist oluliselt toetada. Samas on majandus- surutis kahtluse alla pannud uuslibe- raalse ideoloogia jätkusuutlikkuse, kuna lääne ühiskonna enamikus riikides on just riiklikud institutsioonid asunud abis- tama pankrotistumas eraettevõtteid. Seega pole õhukese riigi ideel enam kõlapinda ning võib ennustada ideo- loogiliste väärtuste ümberhindamist lää- ne ühiskonnas. Mis suunas see hakkab muutma haridusdiskursusi, on veel vara hinnata.

Kirjandus

Beck, U. (2005) Inequality and recognition: Pan-European social conflicts and their political dynamic. *The New*

Egalitarianism. Toim Giddens, A., Diamond, P. Cambridge: Polity Press, 120–142.

Fairclough, N. (1992) *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.

Fairclough, N. (1999) Global capitalism and critical awareness of language. *Language Awareness*, 8 (2), 71–83.

Fairclough, N. (2005) Critical discourse analysis in transdisciplinary research. *A New Agenda in (Critical) Discourse Analyses*. Toim Wodak, R., Hilton, P. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 53–70.

Giddens, A. (1998) *The Third Way*. Cambridge: Polity Press.

Giroux, H. A. (2004) *The Terror of Neoliberalism: Authoritarianism and the Eclipse of Democracy*. Garamond Imprint.

Kivirauma, J., Rinne, R. ja Seppänen, P. (2003) Neo-liberal education policy approaching the Finnish shoreline? *Journal for Critical Education Policy Studies*, 1 (1), <http://www.jceps.com/index.php?pageID=article&articleID=5> (30.09.08).

Kymlicka, W. (2002) *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford University Press.

Miliband, E. (2005) Does inequality matter? *The New Egalitarianism*. Toim Giddens, A., Diamond, P. Cambridge: Polity Press, 39–51.

Scott, M. (1997) *Wordsmith Tools*, Oxford.

Nisbet, R. (1978) *Conservatism. A History of Sociological Analysis*. London: Heinemann.

van Dijk, T. A. (2005) *Ideoloogia. Multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Waldron, J. (1993) *Liberal Rights*. Cambridge: CUP.